

पर्यावरणीय समाजशास्त्र एक चिकित्सक अभ्यास

* प्रा. डॉ. राजू मोतीराम वाडिले

* भूगोल विभाग, श्रीमती एच. आर. पटेल कला महिला महाविद्यालय शिरपूर

प्रस्तावना:

1960 आणि 1970 च्या दशकाच्या सुरुवातीच्या पर्यावरणीय चळवळीनंतर पर्यावरणीय समाजशास्त्र हे चौकशीचे एक सुसंगत उपक्षेत्र म्हणून उदयास आले . विल्यम आर. कॅटन, ज्युनियर आणि रिले डनलॅप यांच्या कामांनी शास्त्रीय समाजशास्त्राच्या संकुचित मानववंशवादाला आव्हान दिले. 1970 च्या दशकाच्या उत्तरार्धात, त्यांनी नवीन समग्र किंवा सिस्टम्स दृष्टीकोनासाठी आवाहन केले, ज्यामुळे फील्डच्या

फोकसमध्ये लक्षणीय बदल झाला. 1970 पासून, सामाजिक स्पष्टीकरणांमध्ये पर्यावरणीय शक्तींचा समावेश करण्यासाठी सामान्य समाजशास्त्रात लक्षणीय बदल झाले आहेत. पर्यावरणीय समाजशास्त्र आता शैक्षणिक क्षेत्रातील अभ्यासाचे आदरणीय, आंतरविषय क्षेत्र म्हणून दृढ झाले आहे.

Copyright © 2023 The Author(s): This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium for non-commercial use provided the original author and source are credited

पर्यावरणीय समाजशास्त्र:

पर्यावरणीय समाजशास्त्र हे समाज आणि त्यांचे नैसर्गिक वातावरण यांच्यातील परस्परसंवादाचा अभ्यास आहे . हे क्षेत्र पर्यावरणीय संसाधन व्यवस्थापनावर परिणाम करणारे आणि पर्यावरणीय समस्यांना कारणीभूत ठरणान्या सामाजिक घटकांवर भर देते , ज्या प्रक्रियांद्वारे या पर्यावरणीय समस्या सामाजिकरित्या तयार केल्या जातात आणि सामाजिक समस्या म्हणून परिभाषित केल्या जातात आणि या समस्यांना सामाजिक प्रतिसाद देतात . 1960 च्या दशकात पर्यावरणीय चळवळीच्या उदयास प्रतिसाद म्हणून 1970 च्या उत्तरार्धात पर्यावरणीय समाजशास्त्र हे समाजशास्त्राचे उपक्षेत्र म्हणून उदयास आले . हे सामाजिक घटकांशी संबंधित भौतिक

संदर्भाच्या समावेशाद्वारे पूर्वीच्या समाजशास्त्राच्या विस्तारावर लक्ष केंद्रित करणाऱ्या चौकशीच्या तुलनेने नवीन क्षेत्राचे प्रतिनिधित्व करते.

संकल्पना:

पर्यावरणीय समाजशास्त्राची व्याख्या सामान्यतः सामाजिक-पर्यावरणीय परस्परसंवादाचा समाजशास्त्रीय अभ्यास म्हणून केली जाते, जरी ही व्याख्या मानवी संस्कृतींना उर्वरित पर्यावरणासह एकत्रित करण्याची समस्या त्वरित प्रस्तुत करते . लोकसंख्या आणि लोकसंख्याशास्त्र, संस्था आणि संस्था, विज्ञान आणि तंत्रज्ञान, आरोग्य आणि आजार, उपभोग आणि टिकाऊपणा पद्धती, संस्कृती आणि ओळख, आणि सामाजिक असमानता आणि पर्यावरणीय न्याय .

सर्वसाधारणपणे समाज आणि पर्यावरण यांच्यातील संबंध हा या क्षेत्राचा केंद्रबिंदू असला तरी, पर्यावरणीय समाजशास्त्रज्ञ विशेषतः पर्यावरणीय समस्या निर्माण करणाऱ्या सामाजिक घटकांचा अभ्यास करण्यावर, त्या समस्यांचे सामाजिक परिणाम आणि समस्या सोडवण्याच्या प्रयत्नांवर विशेष भर देतात. याव्यतिरिक्त, सामाजिक प्रक्रियांवर लक्षणीय लक्ष दिले जाते ज्याद्वारे काही पर्यावरणीय परिस्थिती सामाजिकरित्या समस्या म्हणून परिभाषित केल्या जातात. पर्यावरणीय समाजशास्त्रातील बहुतेक संशोधन समकालीन समाजांचे परीक्षण करतात.

अस्तित्वात्मक द्वैतवादः

मानवी स्थितीचे द्वैत सांस्कृतिक विशिष्टता आणि उत्क्रांती वैशिष्ट्यांसह आहे. एका दृष्टीकोनातून, मानव इकोस्फियरमध्ये अंतर्भूत आहेत आणि इतर प्रजातींच्या बरोबरीने विकसित होतात. निसर्गातील इतर रहिवासीप्रमाणे मानवांमध्ये समान मूलभूत पर्यावरणीय अवलंबित्व सामायिक आहे. इतर दृष्टीकोनातून, मानव त्यांच्या नाविन्यपूर्ण क्षमता, भिन्न संस्कृती आणि विविध संस्थांमुळे इतर प्रजातींपासून वेगळे आहेत. मानवी सृष्टीमध्ये स्वतंत्रपणे हाताळण्याची, नष्ट करण्याची आणि नैसर्गिक वातावरणाच्या मर्यादा ओलांडण्याची शक्ती आहे. बटेल (2004) नुसार, आज पर्यावरणीय समाजशास्त्रात पाच प्रमुख परंपरा आहेत: उत्पादनाची ट्रेडमिल आणि इतर इको-मार्क्सवाद, पर्यावरणीय आधुनिकीकरण आणि पर्यावरणीय सुधारणांचे इतर समाजशास्त्र, सांस्कृतिक-पर्यावरणीय समाजशास्त्र, नव-माल्थुशियनवाद आणि नवीन पर्यावरणीय प्रतिमान . व्यवहारात, याचा अर्थ पर्यावरणाच्या न्हासासाठी कोणते दोष

द्यायचे याचे पाच वेगवेगळे सिद्धांत आहेत, म्हणजे काय संशोधन करावे किंवा काय महत्त्वाचे मानले पाहिजे. या कल्पना ज्या क्रमाने शोधल्या गेल्या त्या क्रमाने खाली सूचीबद्ध केल्या आहेत. नंतर उदयास आलेल्या कल्पना पूर्वीच्या कल्पनांवर बांधल्या गेल्या आणि त्यांचा विरोधाभास झाला.

निओ-माल्थुशियनवादः

हार्डिनच्या "ट्रॅजेडी ऑफ द कॉमन्स" (1969) सारख्या कामांमुळे अमूर्त लोकसंख्येबद्दल सुधारित माल्थुशियन विचार वाढतो ज्यामुळे दुष्काळ मोठ्या प्रमाणात वैयक्तिक स्वार्थाचा नमुना बनतो ज्यामुळे हवा, पाणी, महासागर किंवा सामान्य पर्यावरण यांसारख्या सामान्य तलाव संसाधनांचा न्हास होतो. परिस्थिती. हार्डिनने सामान्य परिस्थितीच्या शोकांतिकेमुळे पर्यावरणाच्या न्हासावर उपाय म्हणून संसाधनांचे खाजगीकरण किंवा सरकारी नियमन देऊ केले. इतर अनेक समाजशास्त्रज्ञांनी 1970 च्या दशकात समाधानाचा हा दृष्टिकोन शेअर केला होता (ओफुल्स पहा). या मतावर विशेषतः राजकीय शास्त्रज्ञ एलिनॉर ऑस्ट्रॉम , किंवा अर्थशास्त्रज्ञ अमर्त्य सेन आणि एस्टर बोसेरप यांच्यावर अनेक टीका झाल्या आहेत . जरी मुख्य प्रवाहातील पत्रकारितेचा बहुतांश भाग मॅल्थुशियनवाद हा पर्यावरणवादाचा एकमेव दृष्टिकोन मानत असला तरी, बहुतेक समाजशास्त्रज्ञ माल्थुशियनवादाशी असहमत असतील कारण पर्यावरणीय न्हासाचे सामाजिक संघटनात्मक मुद्दे अमूर्त लोकसंख्या किंवा स्वार्थापेक्षा पर्यावरणीय समस्यांना कारणीभूत ठरतात. या समालोचनाच्या उदाहरणांसाठी, ऑस्ट्रॉमने तिच्या गव्हर्निंग द कॉमन्स: द इव्होल्यूशन ऑफ

इन्स्टिट्यूशन्स फॉर कलेक्टिव्ह अॅक्शन (1990) या पुस्तकात असा युक्तिवाद केला आहे की स्वार्थाऐवजी नेहमीच अधोगती निर्माण होते, ते कधीकधी लोकांना त्यांच्या सामान्य मालमत्ता संसाधनांची काळजी घेण्यास प्रवृत्त करते. हे करण्यासाठी त्यांनी संसाधनांच्या वापराचे मूलभूत संस्थात्मक नियम बदलले पाहिजेत. तिचे संशोधन जगाच्या काही भागात शतकानुशतके टिकून राहिलेल्या सामान्य पूल संसाधनांभोवती टिकाऊ संसाधन व्यवस्थापन प्रणालीसाठी पुरावे प्रदान करते.

अमर्त्य सेन यांनी त्यांच्या Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation (1980) या पुस्तकात असा युक्तिवाद केला आहे की माल्थुशियन किंवा निओ-माल्थुशियन लोकांच्या म्हणण्याप्रमाणे लोकसंख्या विस्तारामुळे दुष्काळ किंवा अधोगती होऊ शकत नाही. त्याऐवजी, दस्तऐवजीकरण केलेल्या प्रकरणांमध्ये विपुल प्रमाणात अस्तित्वात असलेल्या संसाधनांवर राजकीय हक्क नसल्यामुळे काही लोकसंख्येमध्ये दुष्काळ पडतो. भरपूर प्रमाणात असताना किंवा कमी लोकसंख्येच्या संदर्भातही दुष्काळ कसा येऊ शकतो याचे तो दस्तऐवजीकरण करतो. त्यांचा असा युक्तिवाद आहे की दुष्काळ (आणि पर्यावरणाचा ऱ्हास) केवळ गैर-कार्यरत लोकशाही किंवा प्रतिनिधी नसलेल्या राज्यांमध्येच होईल.

एस्टर बोसेरप यांनी तिच्या द कंडिशनस ऑफ अॅग्रिकल्चरल ग्रोथ: द इकॉनॉमिक्स ऑफ अॅग्रिकल्चरल चेंज अंडर पॉप्युलेशन प्रेशर (1965) या पुस्तकात प्रात्यक्षिक, अनुभवजन्य केस विश्लेषणातून असा युक्तिवाद केला आहे की माल्थुसची शेती प्रमाण आणि लोकसंख्येशी एक-टू-वन

संबंधांची अधिक अनुमानित संकल्पना प्रत्यक्षात आहे. उलट. माल्थुसने युक्तिवाद करण्याचा प्रयत्न केला त्याप्रमाणे कृषी तंत्रज्ञान आणि लोकसंख्या निर्धारित आणि मर्यादित करण्याऐवजी, बोसेरपने असा युक्तिवाद केला की जग थेट विरुद्ध प्रकरणांनी भरलेले आहे: लोकसंख्या कृषी पद्धती बदलते आणि विस्तारते.

इको-मार्क्सवादी विद्वान अॅलन स्नाइबर्ग (खाली) मॅल्थुशियनिझमच्या विरोधात युक्तिवाद करतात की मोठ्या भांडवलशाही अर्थव्यवस्थांमध्ये, मानवी अधःपतन स्थानिकीकृत, लोकसंख्या-आधारित अधोगतीपासून संघटनात्मकदृष्ट्या भांडवलशाही राजकीय अर्थव्यवस्थांच्या अधोगतीला कारणीभूत ठरते. ते पर्जन्यवन क्षेत्राच्या संघटित ऱ्हासाचे उदाहरण देतात ज्यात राज्ये आणि भांडवलदार संस्थात्मक मार्गाने जमीन अधोगती होण्यापूर्वी लोकांना काढून टाकतात. अशाप्रकारे, समाजशास्त्रज्ञ (श्रायबर्ग) पासून ते अर्थशास्त्रज्ञ (सेन आणि बोसेरप), राजकीय शास्त्रज्ञ (ओस्ट्रॉम) पर्यंत अनेक लेखक माल्थुशियनवादावर टीका करतात आणि सर्व लोकसंख्येच्या अमूर्त लोकसंख्येपासून स्वतंत्र असलेल्या देशाची सामाजिक संस्था पर्यावरणाचा ऱ्हास कसा करू शकते यावर लक्ष केंद्रित करतात.

नवीन इकोलॉजिकल पॅराडाइम:

1970 च्या दशकात, न्यू इकोलॉजिकल पॅराडाइम (NEP) संकल्पनेने शास्त्रीय समाजशास्त्रज्ञांमध्ये मानवी-पर्यावरण फोकसचा दावा केलेला अभाव आणि त्यांच्या अनुयायांनी निर्माण केलेल्या समाजशास्त्रीय प्राधान्यक्रमांवर टीका केली. ह्युमन एक्सेम्पशनलिझम पॅराडाइम (एचईपी) म्हणून याची टीका करण्यात आली. HEP दृष्टिकोनाचा दावा आहे की

मानव-पर्यावरण संबंध हे समाजशास्त्रीयदृष्ट्या बिनमहत्त्वाचे होते कारण मानव सांस्कृतिक बदलाद्वारे पर्यावरणीय शक्तीपासून 'मुक्त' आहेत. हे दृश्य त्या काळातील अग्रगण्य पाश्चात्य जागतिक दृष्टीकोनातून आणि तत्कालीन लोकप्रिय वर्णद्वेषी-जैविक पर्यावरणीय निर्धारवादाच्या विरुद्ध एक स्वतंत्र शिस्त म्हणून स्थापित करण्याच्या समाजशास्त्राच्या इच्छेने आकाराला आले होते, जिथे सर्व काही पर्यावरण होते. या एचईपी दृश्यात, मानवी वर्चस्व संस्कृतीच्या विशिष्टतेद्वारे न्याय्य वाटले, जैविक वैशिष्ट्यांपेक्षा अधिक जुळवून घेण्यासारखे तर्क केले गेले. शिवाय, संस्कृतीमध्ये संचित आणि नवकल्पना करण्याची क्षमता देखील आहे, ज्यामुळे ती सर्व नैसर्गिक समस्या सोडविण्यास सक्षम बनते. म्हणून, मानवाची कल्पना नैसर्गिक परिस्थितीनुसार चालत नसल्यामुळे, त्यांना स्वतःच्या नशिबावर पूर्ण नियंत्रण आहे असे वाटले. नैसर्गिक जगाने निर्माण केलेली कोणतीही संभाव्य मर्यादा मानवी कल्पकतेचा वापर करून ओलांडली जाईल असे वाटले. पर्यावरणीय विश्लेषणाशिवाय संशोधन त्यानुसार पुढे गेले. 1970 च्या दशकात, समाजशास्त्रीय विद्वान रिले डनलॅप आणि विल्यम आर. कॅटन, ज्युनियर यांनी मानवी अपवादात्मक प्रतिमानाच्या मर्यादा ओळखण्यास सुरुवात केली. कॅटन आणि डनलॅप (1978) यांनी एक नवीन दृष्टीकोन सुचवला ज्याने पर्यावरणीय चलांचा संपूर्ण विचार केला. त्यांनी समाजशास्त्रासाठी एक नवीन सैद्धांतिक दृष्टीकोन तयार केला, न्यू इकोलॉजिकल पॅराडाइम, HEP च्या विरुद्ध गृहितकांसह. एनईपी मानवांच्या नाविन्यपूर्ण क्षमतेला ओळखते, परंतु म्हणते की मानव अजूनही इतर प्रजातींप्रमाणेच पर्यावरणीयदृष्ट्या एकमेकांवर अवलंबून

आहेत. NEP सामाजिक आणि सांस्कृतिक शक्तींच्या शक्तीची नोंद करते परंतु सामाजिक निर्धारवादाचा दावा करत नाही. त्याऐवजी, इकोसिस्टमचे कारण, परिणाम आणि अभिप्राय लूपद्वारे मानवांवर परिणाम होतो. पृथ्वीवर नैसर्गिक संसाधने आणि कचरा भांडारांची मर्यादित पातळी आहे. अशाप्रकारे, बायोफिजिकल वातावरण मानवी क्रियाकलापांवर मर्यादा घालू शकते. त्यांनी या NEP च्या काही हार्बिंगर्सवर 'हायब्रीडाइज्ड' थिअरीझिंगमध्ये अशा विषयांबद्दल चर्चा केली जे केवळ सामाजिक किंवा पर्यावरणीय परिस्थितीचे स्पष्टीकरण नव्हते. हे 1960 आणि 1970 च्या दशकातील माल्थुसियन विचारांचे समालोचन देखील होते. डनलॅप आणि कॅटन यांच्या कार्याला बटेलकडून ताबडतोब एक टीका मिळाली ज्याने त्याउलट असा युक्तिवाद केला की पर्यावरणीय समाजशास्त्रासाठी शास्त्रीय समाजशास्त्रीय पाया शोधला जाऊ शकतो, विशेषतः प्राचीन "कृषी सभ्यता" वरील वेबरच्या कामात आणि भौतिक आधारावर बांधलेल्या कामगारांच्या विभाजनाविषयी डर्खिमचा दृष्टिकोन. सामग्रीच्या कमतरतेला प्रतिसाद म्हणून स्पेशलायझेशन/स्पेशलायझेशन. डर्कहेमच्या या पर्यावरणीय पैलूवर श्रायबर्ग (1971) यांनीही चर्चा केली आहे.

उत्पादन सिद्धांताची ट्रेडमिल:

ट्रेडमिल ऑफ प्रोडक्शन हा एक सिद्धांत आहे जो श्रायबर्गने दुसऱ्या महायुद्धानंतरच्या यूएस पर्यावरणीय ऱ्हासाला उत्तर देण्याचा एक मार्ग म्हणून मांडला आणि लोकप्रिय केला. सर्वात सोप्या पद्धतीने, हा सिद्धांत सांगते की जितके जास्त उत्पादन किंवा वस्तू तयार केल्या जातील, तितकी जास्त संसाधने वापरली जातील आणि प्रभाव जितका जास्त असेल.

इको-माक्सवादः

HEP/NEP चर्चेच्या मध्यभागी संघर्ष समाजशास्त्राच्या नव-माक्सवादी कल्पना पर्यावरणीय संघर्षावर लागू केल्या गेल्या. म्हणून, काही समाजशास्त्रज्ञांना सामाजिक संघर्षाच्या माक्सवादी कल्पनांचा अभ्यास करून माक्सवादी भौतिकवादी चौकटीतून पर्यावरणीय सामाजिक चळवळींचे विश्लेषण करण्यासाठी त्यांना सांस्कृतिक "नवीन सामाजिक चळवळ" असे अर्थ लावण्याऐवजी, भौतिक चिंतेपासून वेगळे करायचे होते. त्यामुळे राज्याच्या सापेक्ष स्वायत्ततेच्या नव-माक्सवादी संघर्ष सिद्धांत संकल्पनांचा वापर करून आणि त्यांना पर्यावरणीय संघर्षात लागू करण्यावर आधारित "इको-माक्सवाद" विकसित केला गेला . या शाळेचे अनुसरण करणारे दोन लोक जेम्स ओ'कॉनर (राज्याचे वित्तीय संकट , 1971) आणि नंतर अॅलन श्राइबर्ग होते.नंतर, जॉन बेलामी फॉस्टर यांनी माक्सच्या विचारातील चयापचय विश्लेषणाचे महत्त्व लक्षात आणून दिल्याने इको-माक्सवादामध्ये एक वेगळी प्रवृत्ती विकसित झाली . समाजशास्त्रातील शास्त्रीय सिद्धांतवादी हे सर्व मानवी मुक्तीवादी पॅराडाइममध्ये आले होते या पूर्वीच्या गृहितकांच्या विरुद्ध, फॉस्टरने असा युक्तिवाद केला की माक्सचा भौतिकवाद त्याला मानवता आणि उर्वरित निसर्ग यांच्यातील चयापचय प्रक्रिया म्हणून श्रमाचा सिद्धांत बनवतो. माक्सच्या प्रोमिथिअन व्याख्येमध्ये फॉस्टर टीका करतात, असे गृहित धरले गेले होते की त्याचे विश्लेषण सुरुवातीच्या पर्यावरणीय समाजशास्त्रज्ञांनी केलेल्या मानव-केंद्री विचारांसारखे होते. त्याऐवजी, फॉस्टरने भांडवलशाही समाजाच्या सामाजिक चयापचयामुळे निर्माण होणाऱ्या चयापचयातील भेदाबद्दल माक्सला स्वतःला चिंतित केले ,

विशेषतः औद्योगिक शेतीमध्ये-माक्सने "सामाजिक चयापचयाच्या परस्परावलंबी प्रक्रियेत भरून न येणारी फाटा" ओळखली होती, भांडवलशाही शेतीमुळे निर्माण झालेला तो नष्ट होत होता. जमिनीची उत्पादकता आणि शहरी साइट्समध्ये कचरा निर्माण करणे जे जमिनीत पुन्हा एकत्र करण्यात अयशस्वी झाले आणि त्यामुळे शहरी कामगारांच्या आरोग्याचा एकाच वेळी नाश होतो. सध्याच्या पर्यावरणीय समाजशास्त्रातील इको-माक्सवादाच्या या धाग्याच्या योगदानाचे पुनरावलोकन करताना, पेलो आणि ब्रेहम यांनी निष्कर्ष काढला, "चयापचयातील फूट हा या क्षेत्रातील एक उत्पादक विकास आहे कारण तो सध्याच्या संशोधनाला शास्त्रीय सिद्धांताशी जोडतो आणि समाजशास्त्राला आंतरविद्याशाखीय श्रेणीशी जोडतो. इकोसिस्टम डायनॅमिक्सवर केंद्रित वैज्ञानिक साहित्य." फॉस्टरने यावर जोर दिला की त्याच्या युक्तिवादाने पॉल बर्केटचे "मॅजिस्ट्रीयल कार्य" गृहीत धरले होते, ज्याने माक्सच्या मूल्य सिद्धांताच्या थेट परीक्षणात मूळ असलेला जवळचा संबंधित "लाल-हिरवा" दृष्टीकोन विकसित केला होता. बर्केट आणि फॉस्टर यांनी माक्सच्या पर्यावरणीय संकल्पनांवर एकत्रितपणे अनेक लेख लिहिण्यास पुढे सरसावले, जे त्यांच्या सामायिक दृष्टिकोनाचे प्रतिबिंबित करतात अगदी अलीकडे, जेसन डब्ल्यू मूर, माक्सच्या पर्यावरणातील बर्केटच्या मूल्य-विश्लेषणात्मक दृष्टीकोनाने प्रेरित होऊन आणि फॉस्टरचे कार्य स्वतःहून फारसे पुढे गेले नाही असा युक्तिवाद करून, माक्सियन मूल्य-संबंधित अंतर्भूत करून, जागतिक प्रणाली सिद्धांताशी चयापचय विघटनाची कल्पना एकत्रित करण्याचा प्रयत्न केला. संकल्पना मूरसाठी, आधुनिक जग-प्रणाली ही

भांडवलशाही जग-परिस्थिती आहे, भांडवल जमा करणे, सत्तेचा पाठपुरावा करणे आणि द्वंद्वात्मक ऐक्यात निसर्गाचे उत्पादन करणे. मूर्च्या दृष्टीकोनाचा मध्यवर्ती भाग हा मार्क्सच्या मूल्य सिद्धांताचे तात्विक पुनर्वाचन आहे, ज्याद्वारे अमूर्त सामाजिक श्रम आणि अमूर्त सामाजिक निसर्ग द्वंद्वात्मकरित्या बांधलेले आहेत. मूर्चा असा युक्तिवाद आहे की सोळाव्या शतकापासून मूल्याचा उदयोन्मुख नियम, पर्यावरणीय बदलाच्या प्रमाणात, व्याप्ती आणि गतीमध्ये विलक्षण बदल दिसून आला. मध्ययुगीन युगात युरोपमधील जंगलतोड यासारखे जे साध्य करण्यासाठी पूर्व-आधुनिक संस्कृतींना शतके लागली, ते भांडवलशाही अवघ्या काही दशकांतच साकार झाले. हे जागतिक-ऐतिहासिक विघटन, मूर्चे म्हणणे आहे, आधुनिक जगात संपत्ती आणि शक्तीचे निर्णायक मेट्रिक म्हणून श्रम उत्पादकता मानणाऱ्या मूल्याच्या कायद्याद्वारे स्पष्ट केले जाऊ शकते. या दृष्टीकोनातून, भांडवलशाही विकासाची प्रतिभा ही कमोडिटी सिस्टममध्ये श्रम उत्पादकता वाढविण्याचे एक साधन म्हणून अव्यवस्थित मानवी स्वभावांसह - अव्यवस्थित स्वभावांना योग्य आहे.

सामाजिक-पर्यावरणीय द्वंद्वात्मक:

1975 मध्ये, अॅलन स्नाइबर्गच्या अत्यंत प्रभावशाली कार्याने पर्यावरणीय समाजशास्त्राचे रूपांतर केले, सामाजिक-पर्यावरणीय द्वंद्वात्मक प्रस्तावित केले, जरी राज्याच्या सापेक्ष स्वायत्ततेच्या 'नव-मार्क्सवादी' चौकटीतही. या विरोधाभासी संकल्पनेला जबरदस्त राजकीय महत्त्व आहे. प्रथम, आर्थिक संश्लेषण असे सांगते की आर्थिक विस्ताराची इच्छा पर्यावरणीय चिंतांवर विजय मिळवेल. पर्यावरणीय व्यत्ययाच्या खर्चावर तात्काळ आर्थिक वाढ जास्तीत जास्त

करण्याचे धोरण ठरवेल. दुसरे म्हणजे, व्यवस्थापित टंचाई संश्लेषणाने असा निष्कर्ष काढला आहे की आरोग्य आणि आर्थिक आपत्ती टाळण्यासाठी सरकार केवळ पर्यावरणीय समस्यांवर नियंत्रण ठेवण्याचा प्रयत्न करेल. हे असे स्वरूप देईल की सरकारे खरोखर करतात त्यापेक्षा अधिक पर्यावरणीय जाणीवपूर्वक कार्य करतात. तिसरे, पर्यावरणीय संश्लेषण एक काल्पनिक केस निर्माण करते जेथे पर्यावरणाचा ऱ्हास इतका गंभीर आहे की राजकीय शक्ती शाश्वत धोरणांसह प्रतिसाद देतील. पर्यावरणाच्या ऱ्हासामुळे होणारे आर्थिक नुकसान हे प्रेरक घटक असेल. आर्थिक इंजिन या टप्प्यावर अक्षय संसाधनांवर आधारित असेल. उत्पादन आणि वापराच्या पद्धती टिकाऊपणाच्या नियमांचे पालन करतील. या संघर्ष-आधारित संश्लेषणांचे अनेक संभाव्य परिणाम आहेत. एक म्हणजे सर्वात शक्तिशाली आर्थिक आणि राजकीय शक्ती यथास्थिती टिकवून ठेवतील आणि त्यांचे वर्चस्व वाढवतील. ऐतिहासिकदृष्ट्या, ही सर्वात सामान्य घटना आहे. आणखी एक संभाव्य परिणाम म्हणजे ताकदवान पक्षांना भांडण लावणे हा आहे. शेवटी, अशांत सामाजिक घटनांमुळे आर्थिक आणि राजकीय संसाधनांचे पुनर्वितरण होऊ शकते.

पर्यावरणीय आधुनिकीकरण:

1980 च्या दशकापर्यंत, इको-मार्क्सवादाची टीका सुरू झाली होती, ज्या देशांकडून (मुख्यतः नेदरलँड्स, पश्चिम जर्मनी आणि काही प्रमाणात युनायटेड किंगडम सारख्या पश्चिम युरोपमधील) अनुभवजन्य डेटा दिलेला होता, जे पाहण्याऐवजी आर्थिक वाढीसह पर्यावरण संरक्षणाशी जोडण्याचा प्रयत्न करत होते. त्यांना स्वतंत्र म्हणून. हे राज्य

आणि भांडवली पुनर्रचना दोन्हीद्वारे केले गेले. या संशोधन शाळेचे प्रमुख समर्थक आर्थर पीजे मोल आणि गर्ट स्पारगारेन आहेत . पर्यावरणीय आधुनिकीकरणाची लोकप्रिय उदाहरणे म्हणजे " पाळणा ते पाळणा " उत्पादन चक्र, औद्योगिक पर्यावरणशास्त्र , मोठ्या प्रमाणात सेंद्रिय शेती , बायोमिमिक्री , पर्माकल्चर , ऍग्रोइकॉलॉजी आणि शाश्वत विकासाचे काही पट्टे - या सर्वांचा अर्थ असा आहे की जर ती वाढ व्यवस्थित असेल तर आर्थिक वाढ शक्य आहे. मनातील वातावरण.

रिफ्लेक्सिव्ह आधुनिकीकरण:

1980 च्या दशकाच्या उत्तरार्धात जर्मन समाजशास्त्रज्ञ उलरिच बेकच्या अनेक खंडांनी प्रथम असा युक्तिवाद केला की आधुनिकीकरण आणि औद्योगिकीकरणाचे फायदे नाकारल्याशिवाय आपल्या जोखीम समाजाचे जागतिक पर्यावरणीय सामाजिक हालचालींद्वारे संरचनात्मक बदलामध्ये रूपांतर होत आहे. यामुळे 'रिफ्लेक्सिव्ह आधुनिकीकरण' एक प्रकारचा जागतिक धोका आहे आणि अर्थशास्त्र, राजकारण आणि वैज्ञानिक पद्धतींमध्ये उत्तम आधुनिकीकरण प्रक्रिया आहे कारण ते सुधारण्यापासून जोखमीचे संरक्षण करण्याच्या चक्राकडे दुर्लक्ष करतात (ज्याला ते आपल्या राज्याचे संघटित म्हणतात. बेजबाबदारपणा)—राजकारण पर्यावरणीय संकटे निर्माण करते, नंतर अपघातात जबाबदारी स्वीकारते, तरीही काहीही दुरुस्त होत नाही कारण ते अर्थव्यवस्थेच्या ऑपरेशनच्या संरचनेला आणि विकासाच्या खाजगी वर्चस्वाला आव्हान देते, उदाहरणार्थ. 20 व्या शतकाच्या उत्तरार्धात आपली पर्यावरणीय आणि सामाजिक संकटे संपूर्ण राजकीय आणि आर्थिक व्यवस्थेच्या संस्थांच्या परिवर्तनाकडे कशी नेत

आहेत, त्यांना पर्यावरणशास्त्र लक्षात घेऊन त्यांना अधिक "तर्कसंगत" बनवण्याकडे बेकची रिफ्लेक्सिव्ह आधुनिकीकरणाची कल्पना आहे.

नव-उदारमतवाद:

नव-उदारमतवादामध्ये नियंत्रणमुक्ती, मुक्त बाजार भांडवलवाद आणि सरकारी खर्च कमी करण्याचे उद्दिष्ट समाविष्ट आहे. ही नव-उदारवादी धोरणे पर्यावरणीय समाजशास्त्रावर मोठ्या प्रमाणात परिणाम करतात. नव-उदारमतवादामध्ये नियंत्रणमुक्ती आणि मूलतः कमी सरकारी सहभागाचा समावेश असल्याने, यामुळे अनोळखी, सरकारी मालकीच्या किंवा सामान्य मालमत्तेच्या संसाधनांचे कमोडिफिकेशन आणि खाजगीकरण होते. डायना लिव्हरमन आणि सिल्विना विलास यांनी नमूद केले आहे की यामुळे पर्यावरणीय सेवांसाठी देयके मिळतात; नियंत्रणमुक्त आणि पर्यावरण व्यवस्थापनासाठी सार्वजनिक खर्चात कपात; व्यापार आणि गुंतवणूक उघडणे; आणि पर्यावरण व्यवस्थापन स्थानिक किंवा गैर-सरकारी संस्थांना हस्तांतरित करणे. या संसाधनांच्या खाजगीकरणाचा परिणाम समाजावर, अर्थव्यवस्थेवर आणि पर्यावरणावर होतो. पाण्याचे खाजगीकरण हे समाजावर मोठ्या प्रमाणावर परिणाम करणारे उदाहरण आहे.

समारोप:

थोडक्यात , 1980 च्या दशकात, पाश्चात्य अकादमीमध्ये उत्तर-आधुनिकतावादाचा उदय आणि शक्तीचा एक प्रकार म्हणून प्रवचनाची प्रशंसा झाल्यामुळे, काही समाजशास्त्रज्ञ 'सामग्री' आवश्यकतेपेक्षा सामाजिक बांधणीचे स्वरूप म्हणून पर्यावरणीय दाव्यांच्या विश्लेषणाकडे वळले. या शाळेच्या

समर्थकांमध्ये जॉन ए. हॅनिगन यांचा समावेश आहे , विशेषतः पर्यावरणीय समाजशास्त्र: एक सामाजिक बांधकामवादी दृष्टीकोन (1995). हॅनिगन 'हार्ड कन्स्ट्रक्शनिझम' (पर्यावरण समस्या पूर्णपणे सामाजिक रचना असल्याचा दावा) पेक्षा 'मऊ बांधकामवाद' (पर्यावरण समस्या भौतिकदृष्ट्या वास्तविक आहेत तरीही सामाजिक बांधकाम लक्षात घेणे आवश्यक आहे) साठी युक्तिवाद करतात. 1990 च्या दशकात पर्यावरणीय समाजशास्त्रामध्ये रचनावादी आणि वास्तववादी "शिबिरे" यांच्यात कधीकधी तीव्र वादविवाद झाले असले तरी , दोन्ही बाजूंना लक्षणीय साम्य आढळले आहे कारण दोन्ही बाजूंनी हे मान्य केले आहे की बहुतेक पर्यावरणीय समस्यांना भौतिक वास्तव असले तरी ते केवळ मानवी प्रक्रियेद्वारे ओळखले जातात. जसे की वैज्ञानिक ज्ञान, कार्यकर्त्यांचे प्रयत्न आणि माध्यमांचे लक्ष. दुस-या शब्दात सांगायचे तर, बहुतेक पर्यावरणीय समस्यांना आपले ज्ञान/ जागरूकता असूनही सामाजिक प्रक्रिया, प्रक्रिया ज्याद्वारे

शास्त्रज्ञ, कार्यकर्ते, माध्यमे आणि इतर सामाजिक अभिनेत्यांनी समस्या म्हणून विविध परिस्थिती निर्माण केल्या आहेत. त्या अनुषंगाने, पर्यावरणीय समस्या सर्व सामाजिक प्रक्रियांद्वारे समजून घेतल्या पाहिजेत, कोणत्याही भौतिक आधार असूनही ते मानवांसाठी बाह्य असू शकतात. ही संवादात्मकता आता व्यापकपणे स्वीकारली गेली आहे, परंतु या क्षेत्रातील समकालीन संशोधनामध्ये वादाचे अनेक पैलू चालू आहेत.

संदर्भ:

- Environmental Sociology by John Hannigan
- Environmental Sociology by Sukanta Bhattacharyya
- Basics of Environmental Sociology by Mahmudul Hasan Laskar

Cite This Article:

Prof. Dr. Vadile R.M. (2023). पर्यावरणीय समाजशास्त्र एक चिकित्सक अभ्यास. In Aarhat Multidisciplinary International Education Research Journal: Vol. XII (Number VI, pp. 97–104). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10475421>